

УДК 94(4)“192/199”

*Володимир КОМАР***ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ І ЙОГО СОРАТНИКИ
В БОРОТБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПОЛЬЩІ
НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Проаналізовано формування особистості Юзефа Пілсудського, якому належить вирішальна роль у відродженні Другої Речі Посполитої. Його антиросійська спрямованість була співзвучною концепції федералізму, що зародилася в середовищі Польської партії соціалістичної. Якщо соціалізм був для Ю. Пілсудського знаряддям відновлення незалежності, то федералізм, спрямований на розпад Російської імперії, мав забезпечити домінацію Польщі в Центрально-Східній Європі. Ці ідеї поділяли соратники Ю. Пілсудського, зокрема Т. Голувко, який засобами друкованого слова наближував час відродження незалежності Польщі.

Ключові слова: Ю. Пілсудський, концепція федералізму, Т. Голувко, Перша світова війна.

Серед соціалістичних організацій різних народів, які існували в Російській імперії, Польська партія соціалістична (ППС) першою висунула постулат незалежності. Відома в історії ухвала під назвою “Паризька програма” була прийнята в листопаді 1892 р. в Парижі на з’їзді представників усіх осередків польського соціалістичного руху¹. У її другому пункті передбачено повне рівноправ’я на заходах федерації всіх народів, які входили до складу колишньої Речі Посполитої².

У своїй програмі ППС поєднувала національні й соціальні гасла, боролася за незалежну Польщу. Ці принципи відповідали ідейним переконанням молодого Юзефа Пілсудського (1867–1935). Він як нащадок шляхетського литовського роду був вихований в атмосфері традицій багатонаціональної Речі Посполитої. У його оточенні ще живою була пам’ять про січневе повстання 1863–1864 рр., яке було жорстоко придушене російським царизмом³. У родинному помісті з уст своєї матері від почув перші відомості про історію Речі Посполитої. У ранньому дитинстві Ю. Пілсудський захоплювався романтичною поезією Міцкевича, Красінського, Словацького,

¹ Materiały do historii P.P.S. i ruchu rewolucyjnego w zaborze rosyjskim od r. 1893–1904. – Warszawa: Odbito w Drukarni Narodowej w Krakowie, 1907. – Т. 1. – С. 15; Dzieje ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim. – Warszawa: Odbito w Krakowie, 1910. – Т. 1. – С. 183–401.

² Charszkiewicz E. Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921 / E. Charszkiewicz // Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. – Londyn: Wydaje Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, 1955. – Т. 5. – С. 127.

³ Borkowicz J. W poszukiwaniu gwarancji. Prometejski nurt polskiej myśli wschodniej / J. Borkowicz // Okrąg Koszykowa / [red.: J. Borkowicz, J. Cichoński, K. Pełczyńska-Nałęcz]. – Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 2007. – С. 53.

Нємцевича⁴. Це створило непереборний духовний зв'язок з рідною батьківщиною – Річчю Посполитою – й переконання в тому, що задля неї варто жити й боротися.

Повністю протилежною засадам родинного виховання була система навчання у Віленській гімназії, до якої вступив молодий Юзеф у неповних десять років. Російська система шкільництва шокувала юнака. Вона була найважливішою ланкою в механізмі політики русифікації на західних окраїнах імперії й засобом для підпорядкування суспільства самодержавству. Школа, переслідуючи вищий державний інтерес, оголошувала “війну” родинному вихованню й була покликана знищити національні ідеали й віру, розірвати зв'язок з національними традиціями. Однак репресивна шкільна система у більшості випадків досягала протилежного результату. Після закінчення Віленської гімназії Ю. Пілсудський став сформованим опозиціонером і бунтівником.

Навчаючись на медичному факультеті Харківського університету, Ю. Пілсудський лише утвердив свої переконання й назавжди вирішив присвятити своє життя боротьбі за визволення вітчизни⁵. Вже тоді у молодого революціонера з партійним псевдонімом “Віктор” переважали соціалістичні переконання. Згодом Ю. Пілсудський став лідером ППС, яка відкривала йому перспективи не лише для кар'єрного зростання, а й для реалізації мрії його життя – здобуття незалежності Польщі⁶.

Ю. Пілсудський був критиком царського деспотизму, про що свідчить його нарис в газеті “Robotnik” (“Робітник”) за 1894 рік: “найбільшим ворогом робітничого класу є російський царизм, який нав'язав варварські закони”⁷. Найхарактернішими рисами російських порядків, що панували в польських землях, він називав: “засилля російських чиновників, національне гноблення, яке гальмує натуральний розвиток нашого краю, придушення навіть найменших проявів свідомості”⁸. Він вважав, що союзниками поляків у боротьбі за незалежність стануть інші, пригноблені царатом народи⁹.

Сприятлива нагода для реалізації планів Ю. Пілсудського відкрилася в період російсько-японської війни 1904–1905 рр. На той час здавалася реальною польсько-японська співпраця, яка пізніше переросла в традицію. У 1904 р. Ю. Пілсудський в “Меморіалі” до японського уряду звернув увагу на необхідність використання у боротьбі проти Російської імперії численних неросійських народів, які проживали в Чорноморсько-Балтійському регіоні, підкреслюючи, що Польща у боротьбі має зайняти провідну роль. Домінацію поляків у цьому процесі він обґрунтовував досвідом організації Речі Посполитої¹⁰. Ю. Пілсудський вважав це не лише виконанням цивілізаційної місії польського народу на шляху до незалежного існування, але

⁴ Suleja W. Józef Piłsudski / W. Suleja. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 2004. – S. 8.

⁵ Watt M.-R. Gorzka chwała. Polska i jej los 1918–1939 / M.-R. Watt. – Warszawa, 2005. – S. 27.

⁶ Наленч Д. Юзеф Пілсудський – легенди і факти / Д. Наленч, Т. Наленч; пер. с пол. – Москва: Политиздат, 1990. – С. 25.

⁷ Serwatka T. Opinię Józefa Piłsudskiego na temat bolszewików i Rosji Sowieckiej / T. Serwatka // Niepodległość. – Warszawa, 2005. – T. LV. – S. 335–347.

⁸ Piłsudski J. Pisma zbiorowe / J. Piłsudski. – Warszawa, 1937. – T. 1. – S. 79–80.

⁹ Werschler I. Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Holówko. Życie i działalność / I. Werschler. – Warszawa, 1984. – S. 213.

¹⁰ Referat o zagadnieniu prometejskim. 1940, 12 luty // Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza / [opracowanie, wstęp i przypisy A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur]. – Kraków, 2000. – S. 56.

й гарантією того, що “Росія, позбавлена загарбаних нею земель, буде ослаблена настільки, що перестане бути грізним і небезпечним сусідом”¹¹.

У липні 1904 р. він особисто прибув до столиці Японії Токіо, щоб представити уряду Кацура Таро свій план організації в Польщі національного повстання “разом з іншими поневоленими народами Російської імперії”¹². У переговорах з представниками японської армії (Мурату, Іганакі, Кавакамі) Ю. Пілсудський пропонував японцям створення польської розвідки з метою диверсійних і терористичних актів проти царської Росії. Натомість вимагав від Японії постачання зброї, амуніції, військових інструкторів для ППС, а також підтримку польського питання на міжнародних форумах. Уряд Японії під впливом Великої Британії, що неприхильно ставилася до поширення війни на Європу, відмовився від прийняття програми Ю. Пілсудського в цілому, а обмежився лише розвідувальною співпрацею. Японці пообіцяли також надати субсидії й інструкторів для польських військових формувань у Швейцарії¹³.

На той час у розділеній Польщі, яка боролася за відновлення своєї держави, конкурували дві політичні орієнтації. Перша з них, репрезентантом якої був Ю. Пілсудський, прагнула відновлення незалежності Польщі. Друга – Національно-демократична партія (НДП) під керівництвом свого лідера Романа Дмовського боролася за здобуття автономії Польщі у федеративній Росії. У середині травня 1904 р. Р. Дмовський приїхав до Токіо і там розпочав консультації з директором політичного департаменту МЗС Японії Жамазо і генералом Фукашіна. Японці не погодилися на співпрацю, відчуваючи роздвоєність польського національного політикуму. Вони хотіли мати справу з єдиною політичною силою, але для цього ще не склалося відповідних передумов¹⁴. Однак польсько-японські відносини не були остаточно розірвані. У цей період було закладено їх основу, що виявилася у міжвоєнний період.

З листопада 1906 р. Ю. Пілсудський став керівником ППС-революційної фракції¹⁵. З його ініціативи ця партія, яка вирізнялася серед інших соціалістичних партій організаційною дисципліною і розбудовою мережі зв’язків на території Росії і за кордоном, маючи потужне видавництво, допомагала литовським, латвійським, білоруським і українським соціалістам. Найближчі соратники Ю. Пілсудського підтримували організаційні контакти з неросійськими соціалістичними партіями з метою співпраці у спільній боротьбі з царизмом. На перше місце серед них виходить постать Л. Василювського, який був членом ЦК ППС-революційної фракції, а згодом після відродження незалежної Польщі у 1918 р. став її першим міністром закордонних справ¹⁶.

Розробляючи зовнішньополітичну стратегію майбутньої Польщі напередодні Першої світової війни, ППС на чолі з Ю. Пілсудським залишалася на становищі

¹¹ *Pilsudski J.* Pisma zbiorowe. – Т. 2. – С. 253.

¹² *Наленч Д.* Юзеф Пилсудский – легенды и факты. – С. 36.

¹³ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Głównego (Od. II Sz. Gł.), sygn. I.303.4.5500, k.118–125 (Faszczm Polski organizuje bandy terrorystyczne na Dalekim Wschodzie. Tłumaczenie z francuskiego “Le Populaire” z dnia 7.XI.1937 r.); La fascisme polonais organise des bandes terroristes en Exstreme-Orient // *Le Populaire* (Paris). – 1937. – 7 listopada.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Наленч Д.* Юзеф Пилсудский – легенды и факты. – С. 95 (Для Ю. Пілсудського соціалізм був засобом для здобуття незалежності Польщі, а не кінцевою метою його діяльності. Тому не дивно, що згодом “...він вийшов з партійного поїзда на станції Незалежність”).

¹⁶ *Charszkiewicz E.* Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921. – S. 138.

федеративного державного устрою в союзі з українцями, литовцями й білорусами. Своїм зовнішньополітичним вектором вона була спрямована на розчленування Російської імперії з перспективою її розпаду на окремі національні держави, які передбачалося з'єднати з Польщею на умовах федерації. Вважаючи Східну Галичину споконвічною польською землею, федералісти виступали за її інтеграцію в майбутню польську державу. Пов'язавши Наддніпрянську Україну федеративними зв'язками і підпорядкувавши її польському політичному впливові, польські соціалісти намагалися захистити кордони Польщі від головного, на їх погляд, ворога – Російської імперії¹⁷. Фактично йшлося про відновлення геополітичної структури на зразок давньої Речі Посполитої, могутність якої приростала завдяки білоруським, литовським і українським землям.

Ю. Пілсудський вважав свою діяльність продовженням традицій польських повстанців XIX ст., гаслом яких була боротьба “За вашу і нашу свободу!”. Справою честі свого життя він вважав “...визволення народів, з якими разом терпіли під гнітом російського царизму”¹⁸. Серед них насамперед литовці, білоруси й українці, яких з поляками пов'язувало співжиття в одній державі – давній Речі Посполитій. Ю. Пілсудський хотів відновити історичну справедливість, повернувши кордони Польщі з Росією до лінії першого розподілу Речі Посполитої 1772 року¹⁹. Він був переконаний, що “реставрація” Польської держави за зразком давньої Речі Посполитої стане запорукою її незалежного суверенного існування.

Федералістська програма побудови майбутньої Польської республіки була співзвучна поглядам Ю. Пілсудського. Однак трактування концепції федералізму з боку Ю. Пілсудського не набрало чітко окреслених форм. Передбачалося вирішення двоєдиного завдання: ослаблення Росії і залучення до реалізації цієї мети народів, які разом з польським відчували загрозу з боку російського імперіалізму²⁰. Проте, що федералістська концепція опиралася на традиції давньої Речі Посполитої, писав у своїх статтях Б. Медзінський²¹. Невигідне геополітичне становище – між Німеччиною й Росією – змусило Ю. Пілсудського і його соратників планувати побудову системи договорів із народами, які так само, як польський, перебували під гнітом царської Росії. Вважалося, що завдяки реалізації концепції федералізму, Польща в союзі з Литвою, Білоруссю та Україною мала стати гарантом безпеки в регіоні Центрально-Східної Європи. Польський державний інтерес полягав насамперед у тому, щоб раз і назавжди позбутися небезпечного російського сусідства, відгородившись буферною зоною напівзалежних від Польщі держав, які постали б на просторі від Балтійського до Чорного морів.

Насправді ж Ю. Пілсудський був прихильником сильної Польської держави. Лише така держава, на його переконання, мала право самоствердитися між Росією та Німеччиною. Для Ю. Пілсудського федералізм виступав зняряддя для

¹⁷ *Ejusdem*. *Przebudowa Wschodu Europy. Fragmenty faktów y lat 1917–1921* / E. Charaszkiewicz // *Niepodległość*. – Londyn; Nowy Jork, 1974. – Т. 9. – С. 251.

¹⁸ *Piłsudski J. Pisma Zbiorowe*. – Т. 5. – С. 147.

¹⁹ *Pobóg-Malinowski W. Leon Wasilewski* / W. Pobóg-Malinowski // *Niepodległość*. – Warszawa, 1937. – Т. 16. – С. 101.

²⁰ *Materski W. Na widencie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943* / W. Materski. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN; Oficyna Wydawnicza RZTM, 2005. – С. 26.

²¹ *Miedziński B. Wojna i pokój* / B. Miedziński // *Kultura*. – 1966. – № 5, 6, 9, 11, 12.

відновлення великодержавного статусу Польщі, яка повинна була відібрати в Росії пріоритетну роль у регіоні Східної Європи. “Ми повинні бути господарями не лише в себе дома, а й у всій державі царя”, – наголошував він²². Якщо соціалізм був для Ю. Пілсудського засобом здобуття незалежності Польщі, то федералізм мав стати знаряддям утвердження незалежності.

Рупором пропаганди ідей Ю. Пілсудського стала газета “Widnokrąg” (“Обрій”), особливо, в 1916 р., коли її головним редактором став Тадеуш Голувко – товариш по партії і його ідейний соратник²³. Він не лише спостерігав за процесами національного відродження поляків, а й сприяв їх формуванню засобами друкованого слова. Т. Голувко надавав великого значення резолюції, яка була ухвалена у Варшаві на народному вічі 3 вересня 1916 р. Тут волею народу проголошено створення польського уряду й армії для боротьби з Росією для здобуття незалежності Польщі²⁴. У цьому Т. Голувко вбачав спадкоємність польських традицій, формування яких було започатковано під час польського повстання 1830–1831 рр. Йому в перспективі вимальовувалися “милі серцю обриси переможної Польщі у тріумфальному поході на Київ і Петербург”. Звідси виростало захоплення Польськими легіонами, які були створені під керівництвом Ю. Пілсудського й мали стати фундаментом армії незалежної Польської держави. Т. Голувко на сторінках газети пророкував усім, хто “не пізнав щастя боротьби проти Росії”, що настає слухна хвилина, коли “польська армія впише нові сторінки у вінок слави польської зброї”²⁵.

Прагнення незалежності Польщі знайшло своє втілення в так званій ухвалі польського народу, що була проголошена 22 жовтня 1916 р. у Варшавській філармонії й адресувалася центральним державам. Т. Голувко вважав це величезною духовною революцією, яку пережив польський народ за два роки війни. Ще 1914 р. думка про незалежну польську державу виглядала примарною. На завершальному етапі війни вона вже набрала реальних обрисів і не викликала в більшості поляків жодних сумнівів. Разом з тим зміцнювалися переконання, що головним ворогом поляків залишається Росія, у зв’язку з чим антиросійські настрої в польському суспільстві досягли свого апогею. Зі сторінок газет звучало, що в момент проголошення польської держави Росія не лише втратить 12 млн своїх підданих, але й отримає кількामільйонну армію своїх запеклих ворогів²⁶. Другим позитивним результатом війни Т. Голувко вважав звільнення з-під ярма російського абсолютизму поневолених народів на окраїнах Росії.

На завершальному етапі Першої світової війни переконання про неминучість відродження Польщі захопило лідерів провідних держав світу, які хотіли використати польське питання у своїх інтересах. 5 листопада 1916 р. у Варшаві урочистим

²² *Piłsudski J.* Pisma zbiorowe. Uzupełnienia / J. Piłsudski / [red.: A. Garlicki, R. Świątek]. – Warszawa, 1992. – Т. 1. – С. 129–130.

²³ САУ, Од. II Sz. Гł., sygn. I.303.4.5477, k. 224 (Deklaracja w sprawie ideologii i taktyki organizacyjnej “Prometeusza”. 11.VII.1936 r.).

²⁴ *Hołowko T.* Co dały wiece w Filharmonii? / T. Hołowko // *Widnokrąg*. – 1916. – 12 października. – № 13. – R. II. – S. 1.

²⁵ *Ejusdem.* Nieśmiertelny czar / T. Hołowko // *Widnokrąg*. – 1916. – 23 października. – № 14. – R. 2. – S. 1–4.

²⁶ *Ejusdem.* W przededniu powstania państwa polskiego / T. Hołowko // *Widnokrąg*. – 1916. – 4 listopada. – № 16. – R. 2. – S. 3; *Ejusdem.* Zadania i prawa demokracji polskiej / T. Hołowko // *Widnokrąg*. – 1916. – 13 listopada. – № 17. – R. 2. – S. 4.

Маніфестом від імені монархів Німеччини – Вільгельма II і Австро-Угорщини – Франца Йосифа було задекларовано відновлення Королівства Польського. В ньому, зокрема, йшлося про відновлення на польських землях, відвойованих у Росії, спадкової монархічної держави з конституційним устроєм²⁷. Проте питання кордонів залишалося відкритим. Нова держава повинна була створити власну армію, яка була б союзною Німеччині й Австро-Угорщині. Ю. Пілсудський позитивно сприйняв цю звістку²⁸. Поляки прагнули з допомогою центральних держав виступити проти Росії і здобути незалежність²⁹.

Після Маніфесту 5 листопада у грудні 1916 р. імператор Микола II (1894–1917) висловився за “вільну” Польщу під протекторатом Росії³⁰. Президент США Вудро Вілсон, який до того часу без особливих симпатій ставився до поляків, під час виборчої кампанії 1916 р. пообіцяв їм деякі поступки. Популярний в Америці піаніст Ігнаці Падеревський зумів здобути прихильність в оточенні президента й заохочував його до захисту польської справи. Вже 22 січня 1917 р. В. Вілсон заявив про необхідність створення об’єднаної, незалежної і самостійної Польщі³¹. Так в протилежних військових таборах визріла компромісна пропозиція щодо неминучості відродження Польщі.

Отже, традиції польських повстанців і патріотів-емігрантів ХІХ ст. стали дороговказом для Ю. Пілсудського, якому волею долі випало зіграти вирішальну роль у відродженні незалежної Польщі. Політична діяльність Ю. Пілсудського і його соратників напередодні Першої світової війни була спрямована на відродження Речі Посполитої в кордонах 1772 року. Концепція федералізму польських соціалістів і пілсудчиків передбачала у майбутньому об’єднання відродженої Польщі у федеративний союз із незалежними Україною, Литвою і Білоруссю. Якщо соціалізм був для Ю. Пілсудського знаряддям відновлення незалежності, то федералізм, спрямований на розпад Російської імперії, мав забезпечити Польщі домінацію в Центрально-Східній Європі. Ці ідеї поділяли соратники Ю. Пілсудського, зокрема Т. Голувко, який засобами друкованого слова наближував час відродження незалежності Польщі.

Владимир Комар. Юзеф Пілсудский и его соратники в борьбе за независимость Польши накануне Первой мировой войны

Проанализировано формирование личности Юзефа Пілсудского, которому принадлежит решающая роль в возрождении Второй Речи Посполитой. Его антироссийская направленность была созвучна концепции федерализма, зародившейся в среде Польской партии социалистической. Если социализм был для Ю. Пілсудского орудием

²⁷ *Rzymowski W.* Fundamenty Polski niepodlelej / W. Rzymowski // *Widnokrąg*. – 1916. – 13 listopada. – № 17. – R. 2. – S. 1; *Chwalba A.* Historia Polski. 1795–1918 / A. Chwalba. – Kraków, 2000. – S. 578–579.

²⁸ *Piłsudski J.* List Józefa Piłsudskiego / J. Piłsudski // *Widnokrąg*. – 1916. – 13 listopada. – № 17. – R. 2. – S. 6.

²⁹ *Hołowko T.* Państwa centralne a demokracja polska / T. Hołowko // *Widnokrąg*. – 1916. – 21 listopada. – № 18. – R. 2. – S. 1.

³⁰ *Дильонгова Г.* Історія Польщі. 1795–1990 / Г. Дильонгова / [пер. з пол. М. Кірсенка]. – Київ, 2007. – С. 91.

³¹ *Kieniewicz S.* Historia Polski. 1795–1918 / S. Kieniewicz. – Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 1998. – S. 508.

восстановления независимости, то федерализм направленный на распад Российской империи должен был обеспечить Польше доминирование в Центрально-Восточной Европе. Эти идеи разделяли соратники Ю. Пилсудского, в частности Т. Голувко, который средствами печатного слова приближал время возрождения независимости Польши.

Ключевые слова: Ю. Пилсудский, концепция федерализма, Т. Голувко, Первая мировая война.

Volodymyr Komar. Jozef Pilsudski and his allies in the struggle for the independence of Poland on the Great War eve

The article analyses the formation of the personality of Jozef Pilsudski, who played a decisive role in the revival of the Second Polish Republic. His anti-Russian orientation was consonant with the concept of federalism, which originated among the Polish Socialist Party. While socialism was for Pilsudski a tool for restoration of independence, federalism was aimed at disintegration of the Russian Empire in order to provide Polish domination in East-Central Europe. These ideas were shared by Pilsudski's colleagues, including Tadeusz Holowko, whose texts worked towards Poland's independence.

Key words: Jozef Pilsudski, the concept of federalism, Tadeusz Holowko, World War I.